

ВОЛОДИМИР НАУМЕНКО – МІНІСТР ОСВІТИ В УРЯДІ СКОРОПАДСЬКОГО

Василь Шендеровський
доктор фіз.-мат. наук,
професор, пров. наук. співр.
відділу теоретичної фізики
Інституту фізики
НАН України,
м. Київ

Олена Полевецька
інженерка відділу
теоретичної фізики
Інституту
фізики НАН України,
м. Київ

Наша розповідь про **Володимира Науменка** – педагога, літературознавця, етнографа, культурного діяча кінця XIX – початку XX ст.ст., на згадку про якого за радянського часу було накладено суворе табу, та й за роки незалежної України його ім'я ще належним чином не пошановано.

Із передмови до статті **В. Біленка**, яка надрукована в газеті «Сільські вісті» за 3 січня 2003 р., довідуємося, що Володимир Науменку царська влада «присвоювала солідні державницькі ранги, нагороджувала високими орденами Святого Володимира, Святої Анни, Святого Станіслава, срібними медалями Олександра III і Олександра Невського. Його обирали гласним Золотоніського земства за царату і почесним мировим суддею у тому ж земстві за часів Української Народної Республіки. Його було запрошено заступником голови Центральної Ради і міністром освіти в уряді, створеному гетьманом **Скоропадським**...».

Серед його учнів – **Максим Рильський, Костянтин Паустовський**. Він в одній плеяді з **Миколою Лисенком** і **Михайлом Старицьким, Оленою Пчілкою** і **Лесею Українкою**. Поза сумнівом, Володимир Науменко – велична постать на українському культурному небосхилі. Тим більше прикро, що Україна на довгий час, здається, забула про нього. Тож мусимо нагадати.

Народився Володимир Науменко 19 липня 1852 року в родині вчителя у м. Новгороді-Сіверському. Батько **Павло Науменко** віддав сина на навчання до Другої київської гімназії. Саме тоді директором гімназії був **Михайло Чалий**, який увійшов в історію української культури як видатний біограф **Тараса Шевченка**. Далі було навчання на історико-філологічному факультеті Київського університету Святого Володимира. У студентські роки Володимир Науменко заприятелював з видатним вченим-енциклопедистом, першим ректором Київського університету **Михайлом Максимовичем**, слухав лекції відомого літературознавця та історика **Михайла Драгоманова**. Фактично з юних літ навколо Володимира існувала багата духовна аура, яка стала отим головним чинником формування особистості молодого Науменка на освітянській ниві.

Після закінчення навчання в університеті Володимир Науменко повертається до Другої київської гімназії вже як учитель підготовчого класу. Було йому 21 рік. Паралельно він працює викладачем російської мови і словесності в Міністерській, а потім – у Фундуклеївській жіночій гімназії, вчителює у приватній гімназії **Павла Галагана**, у Київському Володимирському кадетському корпусі.

25 травня 1905 року Володимир Науменко отримує дозвіл на відкриття приватної гімназії, яка згодом стала одним із престижних учбових закладів у Києві.

Цікаво зазначити, що гімназії були загальноосвітніми школами, в яких викладалися класичні мови. Вони давали право вступати до університетів. На початку XX століття число гімназій значно зросло, відкривалися гімназії від міністерства освіти і приватні, дівочі гімназії. За часів царату в Україні гімназії були тільки російськомовними. Лише, як виняток, при офіційному російському статусі зберігали український дух гімназії **В.П. Науменка** в Києві й **Л.П. Ковальчука** в Одесі. Ось лише кілька споминів про гімназію Науменка та її керівника: «Можна сміливо сказати, що в Києві не було більш відомого в найширших колах у найбільш благородному розумінні популярного педагога і громадського діяча, ніж Науменко», «це була людина з чистою та по-батьківськи чутливою душею...».

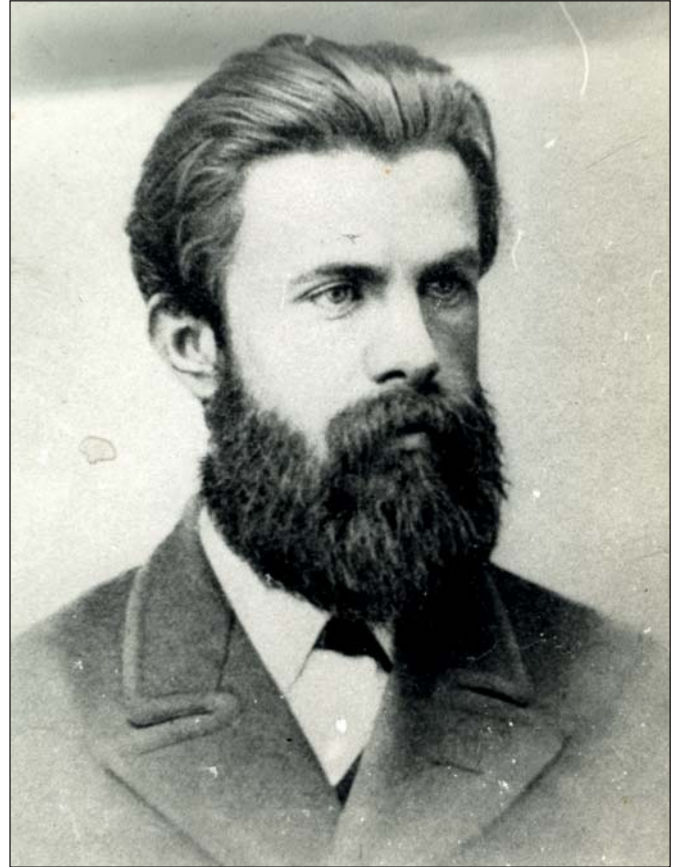

**Український педагог, філолог, громадський діяч
Володимир Науменко (19.07.1852–7.07.1919)**

Але Володимир Науменко прагне більшого, він хоче допомогти якомога більшій когорті вчителів стати свідомими володарями дитячих душ. Він організує Київське обласне педагогічне товариство, а вже наступного 1917 року стає директором Педагогічного музею в Києві, якому готувалася роль науково-просвітницького центру українського вчительства.

Ось як оцінювали діяльність педагога Науменка на цій ниві його вихованці: *«Ви показали нам, що працівникові освіти народної не можна робити добро народові інакше, як тільки знаючи душу народну, його мову, як тільки самому прийнявши в себе ту душу, ставши часткою того ж народу. Ви багато зробили за цей короткий час для справи націоналізації нас самих, і тим з більшим успіхом могли б працювати для діла виховання і розвитку занедбані національності нашого українського народу».*

Як справжній українець Володимир Науменко заявляв, що *«школа повинна бути національною»*. Отож 1889 року, за умов заборони української мови, він видає російську книгу «Огляд фонетичних особливостей малоруської мови». А вже через деякий час пише нову працю в журналі «Киевская старина» – «Книжна мова у малоросів і русинів». Працює в редакції журналу «Основа» (його колись видавав **Пантелеймон Куліш**), ініціює через журнал збір матеріалів до словника. Ще 1902 року він залучив до роботи **Бориса Грінченка**, який переїхав тоді з Чернігова до Києва і взяв на себе роботу укладача і редактора. Це була співпраця велетнів духу, подарована Україні провидінням неба, бо явила світові справжнє диво – «Словарь української мови», засвідчивши її самостійність і багатство.

**Історик, фольклорист, публіцист, громадський діяч
Михайло Драгоманов (18.09.1841–2.07.1895)**

**1-а сторінка I-го тому «Словаря української мови»
Б. Грінченка, 1907 р.**

Робота над «Словарем української мови» привернула увагу й української інтелігенції, і всього світу. Тож 1905 року Російська Імператорська академія наук відзначила словник другою премією Миколи Костомарова. За період від 1902 до 1909 року вийшли всі чотири томи «Словаря української мови», де було зафіксовано і пояснено з перекладом російською мовою близько 68 тисяч слів. Цей словник було укладено з матеріалу, збирання якого почав П. Куліш 1861 року і продовжувала «Київська громада». Матеріал словника охоплює етнографічні записи і літера-

**Український історик, громадський і політичний діяч
Михайло Грушевський (29.09.1866 – 26.11.1934)**

турні твори 1798–1870 років, майже весь документований, так що на середину ХХ століття словник Грінченка залишався найповнішим словником такого типу для української мови і одним із найкращих в українській лексикографії.

Одним із найвидатніших творінь Володимира Науменка був журнал «Киевская старина», на сторінках якого він опублікував понад 130 статей з історії, мовознавства, літературознавства й українознавства. Упродовж 25-и років Володимир Науменко редагував журнал, який був «єдиним пристанищем для українських письменників і учених, єдиним огнищем, що гріло своїм багаттям Україну».

Маємо повне право вважати Володимира Науменка чи не основоположником архівної і бібліотечної справи в Україні. Ще юнаком він зрозумів, що надбання минувшини – то є великі національні цінності. І він зберігає для нащадків величезний архів Михайла Максимовича, збирає епістолярію видатних діячів культури того часу, рятує у прямому розумінні слова Шевченкіану, збирає велику особисту бібліотеку – унікальні книги, такі, як «Патерик Печерський», твори *Інокентія Гізеля*, давньогрецьких та давньоримських філософів.

На жаль, багато чого з цього надбання зникло у вихорі часу. На думку Володимира Біленка, найбагатшим власником творів і документів Науменка, найімовірніше, є Служба безпеки України.

Не можна не згадати, що чи не найважливішою для себе працею впродовж чотирьох десятиліть Володимир Науменко вважав опіку і оберігання «святині українського народу» – Шевченкової могили.

**Гетьман України, український державний і громадський діяч Павло Скоропадський
(15.05.1873–26.04.1945)**

Могила Тараса Шевченка у Каневі

Ще 1902 року старогромадівець *Ксенофонт Гамалія* передав йому право на перевидання всієї спадщини Кобзаря, продав йому найціннішу власність – територію Тарасової могили.

Зі спогадів письменника і журналіста *Олекси Варави* довідуємося: «...заходами Науменка було спроваджено з садівництва пана Симиценка із Звенигородщини багато саджанців тополь, ясенів, яблунь, груш та іншого садового і декоративного дерева». Біля могили Шевченка було висаджено майже 9 тисяч дерев. 1905 року вперше було побудовано дерев'яні сходи до могили Кобзаря. Будучи гласним Золотоніської земської управи, Володимир Науменко

ініціює відкриття підписки на збір коштів для спорудження пам'ятника на Шевченковій горі, замовляє **Іллі Рєніну** через **Дмитра Яворницького** портрет для Тарасової світлиці, впродовж 20-ти років листується з **Василем Гнілосировим**, який був довголітнім директором повітової школи та хранителем Тарасової могили в Каневі. Про ці та інші заходи вченого-подвижника Володимира Науменка довідуємося з книги «Святиня» дослідниці долі Тарасової могили **Зінаїди Тарахан-Берези**.

Видатний український науковець, енциклопедист, фольклорист, історик Михайло Максимович (15.09.1804–22.11.1873)

Володимир Науменко ще з молодих літ став членом «Старої громади». У віці 23-х років йому довірили бути в ній скарбником, а в 1900-х роках фактично бути її керівником. Науменко був серед ініціаторів створення Київського літературно-артистичного товариства, він один із фундаторів заснування Українського наукового товариства, мета якого, за словами **Михайла Грушевського**, – розвиток науки українською мовою. Товариство, як відомо, стало прологом до створення у 1918 році Української академії наук.

У 1914–1917 роках Володимир Науменко очолює Українське наукове товариство, у 1916 році – Київське обласне педагогічне товариство. У березні 1917 року його запрошують на посаду заступника голови Української Центральної Ради **Михайла Грушевського**, згодом – до складу уряду, сформованого гетьманом Павлом Скоропадським на посаду міністра освіти.

Після падіння самодержавства в Росії, в умовах творення української державності Володимир Науменко береться за вирішення найсуттєвіших проблем української мови. 1917 року виходить його книга «Загальні принципи

українського правопису», наступного року видає російською мовою «Керівництво для вивчення української мови в російських школах», натхненно працює над підготовкою «Граматика української мови».

Друга київська гімназія

Будинок, у якому містилася гімназія Володимира Науменка

«Хіба що новий міністр освіти був особливо видатною людиною, – зазначав гетьман Скоропадський. – Людина дуже культурна, відомий педагог поміркованих поглядів і любив Україну. Тільки шовінізм наших українців змусив не розпізнати Науменка належним чином і нехтувати такою людиною, діяльності якої так потребувала Україна, бо ж педагогів узагалі і в Росії хороших не було. А Науменко справді видатна людина у своїй спеціальності. Він з великою енергією взявся за деякі реформи, які оздоровлювали нашу навчальну діяльність. Крім того, він хотів створити зразкову українську гімназію. Я завжди дуже любив його доповіді, оскільки бачив у ньому світлу ідейну особистість, що так рідко зустрічаються у наш час».

Історик **Орест Субтельний** також високо поцінував діяльність уряду гетьманату і зокрема міністерства освіти у книжці «Історія України» (Київ, «Либідь», 1993): «Особливо вражають досягнення уряду у створенні системи освітніх закладів. На рівні початкової школи було випущено кілька мільйонів примірників україномовних підручників, а в більшості шкіл введено українську мову. Було

засновано близько 150 нових україномовних гімназій, у жовтні в Києві та Кам'янці-Подільському відкрився два нових українських університети. Було також засновано національний архів та бібліотеку в понад 1 мільйон томів. Вершиною цієї діяльності стало створення в листопаді 1918 року Української академії наук. Так за кілька місяців Гетьманщина мала на своєму рахунку такі здобутки в царині культури, про які мріяли багато поколінь інтелігенції».

Ось що значило для гетьмана Скоропадського мати таких однодумців в уряді, як **Василенко, Стебницький, Науменко, Дорошенко, Лизогуб**. Справжні патріоти української державності!

Дуже вагомим є науковий доробок Володимира Науменка. Ось лише деякі його роботи з історії, етнографії та української мови: «Слово о полку Игореве как памятник дружинной поэзии», «Хронографы южнорусских редакций», «Происхождение думы о С. Киске», «Обзор фонетических особенностей малорусской речи», «Нові матеріали для історії української літератури XIX сторіччя»...

За різних політичних режимів працював Володимир Науменко. Дожив і до радянської влади. Отож вчений, якому вже йшов сьомий десяток літ, вирішив зосередитися на науковій праці у новоствореній Академії наук. За дорученням голови Історико-філологічного відділу Академії **Дмитра Багалія** та неодмінного секретаря **Агатангела Кримського** 25 червня 1919 року Володимир Науменко виїздить на Канівщину з метою зберегти дорожній науковий архів від загибелі.

Але 7 липня 1919 року Володимира Науменка «як бывшего министра гетманского» арештує сумнозвісна «чрезвычайка». Ніщо не допомогло. Не врятували вченого від кривавого шаленства ні прохання президента Української академії наук **Володимира Вернадського**, ні листи незмінного секретаря Академії **Агатангела Кримського**. Колегія ВУНК (Всеукраїнської надзвичайної комісії) у складі **Лациса, Яковлева, Вітлицького** та **Іванова** вже на другий день після арешту 8 липня винесла вирок: «*Расстрелять. Приговор привести в исполнение в 24 часа*». Поховали В. Науменка у спільній могилі на Лук'янівському цвинтарі Києва (могила не збереглася).

Ось так без суду і слідства московські зайди знищували безмежною своєю владою вірних синів України.

Ім'я видатного вченого, патріота, гуманіста Володимира Науменка було надовго вилучено з пам'яті – немає жодного слова про нього ні в УРЕ, ні в інших довідниках. Та що там говорити, коли самого Вернадського і сьогодні деякі наші академіки не називають Великим українцем. Боже, дай їм розуму. Невже історія нас нічого не вчить?..

У Володимира Науменка немає могили. Де спочивають його тлінні останки, ніхто не знає. Але ім'я людини великої духовної сили таланту, людини надзвичайної, великого знавця історії, літератури, особливо української, прекрасного педагога і лектора, великого патріота, подвижника, славного сина України ми зобов'язані повернути українському народові.

Вченого посмертно реабілітували 13 грудня 1991 року ■

Педагогічний музей, м. Київ